

ELEMENTE ETNICE TRACE ȘI ILIRE ÎN ALA II PANNONIORUM DIN DACIA

DE

D. PROTASE

Despre ala II Pannoniorum, care — până la războaiele lui Traian cu dacii — făcea parte din armata Moesiei Superior, știm că a luat parte activă la cucerirea Daciei și a rămas apoi în noua provincie, ca trupă de ocupație, avîndu-și lagărul la Gherla, în valea Someșului Mic. Acolo a staționat fără întrerupere pînă la părăsirea regiunii de către romani, cînd a fost mutată la Oescus, în Moesia Inferior (respectiv, în Dacia Ripensis). Trupa — după cum rezultă din suprafața mică a castrului (2,5 ha) — era probabil *quingenaria*. Ea nu este pomenită în nici una din diplomele militare descoperite pînă acum în Dacia, dar inscripțiile aflate la Gherla și în alte locuri (Apulum, Ulpia Traiana, Micia) ca și materialele documentare de natură arheologică și numismatică ne furnizează date importante cu privire la castru și *canabae*, precum și la activitatea acestei unități de cavalerie¹.

Referitor la unele aspecte ale componenței etnice a alei II Pannoniorum în perioada staționării ei în Dacia, două inscripții funerare găsite la Gherla ne aduc date noi și interesante. Aceste inscripții, deși fragmentare, conțin trei nume de persoană, care se leagă de staționarea trupei în castrul de la Gherla.

Prima inscripție (fig. 1) este un fragment dintr-o *stelă* funerară de dimensiuni mari (54—57 × 92 × 23 cm), găsită în vara anului 1945 de grădinarul Grigore Morintz, în timpul demolării unor ziduri din vechea sa casă, situată în apropierea gării. La 8 septembrie 1946, aflînd de această descoperire, profesorul Ioan Gabányi din Gherla (str. Eminescu nr. 20) a măsurat și desenat piatra, care a dispărut apoi fără urmă. Astfel, cu privire la monument, există astăzi numai desenul și datele înregistrate de profesorul din Gherla, care cu generozitate ni le-a pus la dispoziție pentru publicare.

¹ Pentru istoricul trupei, locurile de staționare, materialele documentare aparținătoare etc., vezi Cichorius, în *RE*, I, 1893, col. 1254—55; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 97, 135—36, 181; W. Wagner, *Die Distlokation der römischen Auxiliarformationen . . .*, Berlin, 1938, p. 60—62; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 109—110; C. Daicoviciu-D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 63—70; *Acta Musei Napocensis*, I, 1964, p. 163—180; D. Protase, în *Probleme de muzeografie*, 1965, p. 177—181.

Lăsînd la o parte elementele decorative ale *stelei*, ne mărginim să redăm și să comentăm doar cele trei rînduri păstrate chiar la începutul inscripției :

D	M	<i>D(is) M(anibus)</i>
SCENOBAR		<i>Scenobar-</i>
BVS DAS F VIX		<i>bus, Das(i) f(ilius), vix(it)</i>

.....

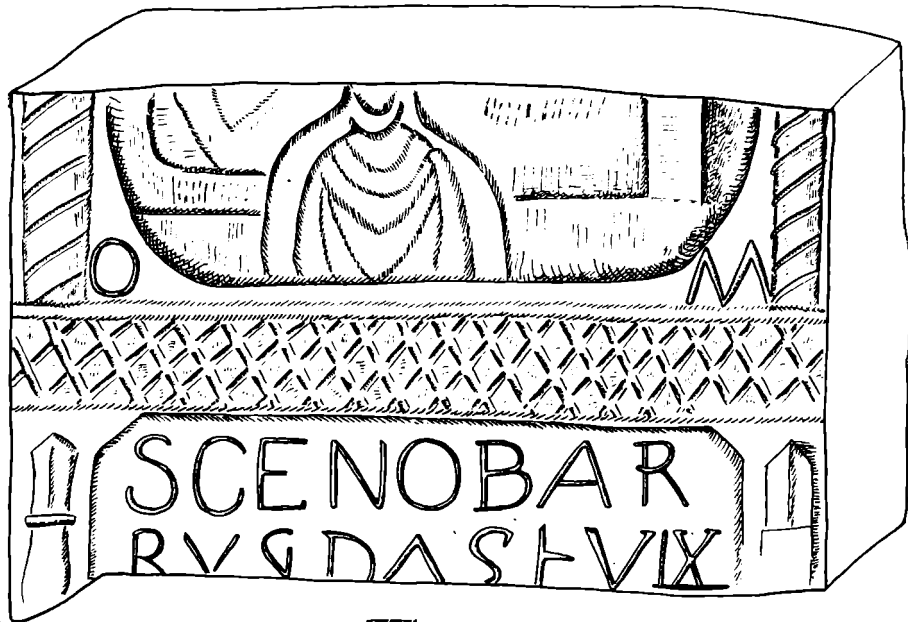

Fig. 1. — Gherla. Fragment din stela funerară a lui *Scenobarbus*.

Textul păstrat al epitafului conține — este evident — numele celui pentru care s-a ridicat monumentul de către un dedicant (sau dedicanți) rămas necunoscut, restul inscripției fiind pierdut. Decedatul, a cărui memorie este eternizată prin acest monument, este *Scenobarbus*, fiul lui *Dasius*. Atît *Scenobarbus*, cît și patronimicul *Dasius*, sînt nume de certă origine iliră ², ele întîlnindu-se și în alte părți ale Daciei romane. Pentru *Scenobarbus* există atestări epigrafice la Apulum, Alburnus Maior, Potaissa și Abrud, iar pentru *Dasius* (sau *Dassius*) — la Potaissa, Alburnus Maior, Micia, Tibiscum și Gîrbău (jud. Cluj) ³.

² Referitor la antroponomastica iliră în general, a se consulta repertoriile alcătuite de R. Vulpe, în *ED*, III, 1925, p. 129—148; H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929 (recenzie: I. I. Russu, în *SCL*, V, 1960, 1—2, p. 177—182); I. I. Russu, în *AISC*, IV, 1944, p. 198—207; A. Mayer, *Die Sprache der alten algyrier*, Viena, vol. I, 1957; II, 1959, în *Schriften der Balkan-Kommission (linguistische Abteilung)*, XV și XVI (recenzie: I. I. Russu, în *SCL*, V, 1960, 1—2, p. 166—176).

³ I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, în *AISC*, IV, p. 201—202; V, 1949, p. 287—289. Cf. și inscripția din *Alburnus Maior* (Roșia Montană), cu numele ilir *Dassius*, publicată de V. Wollmann, în *Apulum*, V, 1964, p. 593—594.

Din răspîndirea acestor două nume în Dacia rezultă, pe de o parte, că ele lipsesc la sud de Carpați și în regiunile nord-estice intracarpatică ale provinciei, ele fiind bine documentate, în schimb, în centrul Transilvaniei și mai ales în zona auriferă a Munților Apuseni, colonizată — după cum se știe — cu numeroși mineri iliri aduși din Dalmația⁴. La Gherla, antroponimele *Scenobarbus* și *Dasius* apar acum pentru prima oară. Din inscripție nu rezultă calitatea de militar sau veteran a lui Scenobarbus, dar faptul că epigrafa s-a descoperit la Gherla, locul de staționare permanentă a alei II Pannoniorum, îndreptățește presupunerea că prezența lui acolo își găsește mai degrabă explicația printr-o funcție militară pe care el a îndeplinit-o în cadrul trupei.

Inscripția nu cuprinde nici un element pentru o datare precisă, motiv pentru care ea nu poate fi plasată cronologic decît în perioada lungă — chiar foarte lungă — în care *ala* a fost încartiruită în castrul de la Gherla (secolele II—III).

A doua inscripție, de asemenea o monumentală *stelă* funerară (fig. 2)⁵, s-a găsit în ziua de 20 iunie 1960, cu prilejul excavațiilor masive (făcute cu buldozere) necesitate de construirea Combinatului de industrializarea lemnului. Păstrat întreg din antichitate, monumentul a fost, din păcate, rupt — la descoperire — în mai multe bucăți, dintre care unele s-au pierdut ori distrus. Fragmentele existente se află acum în Muzeul de istorie din Gherla, fiind salvate de la pieire de Al. Nicula, directorul de atunci al muzeului.

Referindu-ne numai la partea epigrafică propriu-zisă (fig. 3), remarcăm că din inscripție lipsește rîndul 1 — *D(is) M(anibus)* — și rîndul 2, unde figurase numele și probabil filiația defunctului în cinstea căruia s-a pus monumentul, nume care începea cu litera *R*, vizibilă pe piatră. În starea actuală, textul și lectura inscripției sînt următoarele :

.....	[<i>D(is) M(anibus)</i>]
R	R .....
EQ ALAE II PANNONIORV	<i>eq(ues) alae Pannonioru-</i>
M VIXIT A[N] XXXVIII BRIS	<i>m, vixit a[n(nis)] XXXVIII, Bris-</i>
ENVS IMAG HERES PO	<i>enus, imag(inifer) heres, po-</i>
NENDVM CVRAVIT	<i>nendum curavit.</i>

Elementul cel mai important din inscripție este numele dedicantului, *Brisenus*, care, în momentul ridicării monumentului, era *imaginifer* (stegar) în ala II Pannoniorum. Antroponimul *Brisenus* reprezintă o variantă a numelor de persoană trace (sau traco-dace) Βρεζενις, Βρεζενις,

⁴ Cu privire la colonizarea de mineri iliri-dalmatini, alături de populația autohtonă dacică, pentru exploatarea aurului din Munții Apuseni, în zona Zlatna (*Ampelum*) — Roșia (*Alburnus Mator*) — Abrud, vezi de pildă, J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 159; V. Pärvan, *Getica*, București, 1926, p. 272—278; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 22; C. Daicoviciu, *La Transylvanie* ..., p. 134; D. Tudor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 401; I. I. Russu, în *Cercetări de lingvistică Cluj*, II, 1957, p. 243—249; C. Daicoviciu, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 259—266.

⁵ Cioplită în gresie calcaroasă, lăspea (cînd era întreagă) avea dimensiunile de 2,35 × 1,15 × 0,20 m. Clmpul inscripției, nescris plîn jos, este înalt de 81 cm și lat de 85 cm. Literele, mai păstrînd pe alocuri urme evidente de vopsire cu *minium*, au înălțimea de 7,5—8 cm. Distanța între rînduri este de 2 cm, cu excepția celei dintre r. 1 și 2, care are 13 cm. *Ligaturi* : A + L, N + N, N + I (r. 3), X + X + X (r. 4), H + E (r. 5), N + E, N + D, V + M (r. 6).

Fig. 2. — *Gherla*. Stela funerară ridicată de *Brisenus*.

Fig. 3. — *Gherla*. Epitaful (fragmentar) de pe stela funerară ridicată de *Brisenus*.

Brizanus, Brisanus, foarte frecvente — îndeosebi primele două — la tracii balcanici⁶. Notăm că un *Aurelius Brisanus* este pomenit, pentru prima și singura dată în Dacia, într-o inscripție funerară de la Ilișua (jud. Cluj)⁷. Este greu de spus în mod categoric, dacă numele de *Brisenus* a fost purtat de un trac originar din sud sau de un dac nord-dunărean, deoarece între onomastica celor două ramuri ale tracilor — după cum demult au remarcat unii învățați (G. G. Mateescu, N. Jokl, C. Daicoviciu, I. I. Russu și alții) — nu se poate face, în genere, o netă deosebire⁸.

Din inscripție mai rezultă că acel *equus* (călăreț), pe al cărui nume hazardul l-a trecut definitiv în anonimat, a murit — la vârsta de 38 de ani — în timpul serviciului militar și că între el și *Brisenus* — *heres* (moștenitor), încă „militar în termen” — exista un oarecare grad de înrudire. Probabil și titularul monumentului va fi fost de aceeași origine etnică cu *Brisenus* și va fi purtat de asemenea un nume de factură traco-dacică.

Lipsită de elemente de datare certe, inscripția nu îngăduie stabilirea precisă a *locului* unde și a *timpului* când acești militari au fost recrutați și au intrat în efectivul trupei, lucruri care ar fi fost de un real interes istoric, sporind astfel considerabil valoarea acestui document epigrafic. Admițând că inscripția datează de la începutul stăpînirii romane în Dacia, atunci atît acel *equus* — cu nume necunoscut pentru noi — cît și *Brisenus* puteau fi recrutați dintre tracii sudici, în vremea staționării formației de cavalerie pe teritoriul Moesiei Superior. Dar, în cazul cînd inscripția este pusă mai tîrziu — ceea ce pare mai probabil — și dacă titularul monumentului și moștenitorul său sînt traci din sud se poate admite că împropătarea efectivelor trupei se făcea și cu elemente trace din Balcani⁹. Nu este cu totul exclus, firește, ca ambele personaje din inscripție să fie daci de la nordul Dunării, care au intrat în cadrele *alei* după instituirea recrutării teritoriale, locale¹⁰. Problema rămîne deschisă. Noi înclinăm, totuși, să credem că aici avem de-a face mai degrabă cu traci romanizați din sud, ajunși în Dacia ca militari în ala II Pannoniorum.

⁶ Exemplele epigrafice sînt adunate de noi în *Materiale*, IV, 1957, p. 322. — Pentru limba și onomastica traco-dacică în general, a se consulta: W. Tomaschek, *Die alten Thraker* (II), în *SBWien*, 130—131, 1893—1894; D. Detschew, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952; *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, ed. I, 1959 și ed. II-a, 1967.

Despre tracii (sau traco-dacii) din Dacia romană (trupe auxiliare, antroponime, culte etc.), vezi studiul publicat de I. I. Russu în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 85—106 unde este adunat tot materialul documentar care ar putea fi pus în legătură, integral sau numai în parte, cu tracii din provincia nord-dunăreană. Ca un fel de corectiv la acest studiu, menționăm și comunicarea (inedită), *Ponderea tracilor în Dacia romană*, ținută de acad. C. Daicoviciu, în 4 decembrie 1967, la Secția de istorie veche a Institutului de istorie și arheologie din Cluj, comunicare în care, pe temeiul unor judicioase observații legate de materialul bogat strîns de I. I. Russu, s-a arătat că *numărul* tracilor din Dacia romană rămîne, totuși, relativ redus, deoarece unele antroponime sau monumente sculpturale de factură sud-dunăreană puteau aparține tot așa de bine elementului localnic, geto-dacic.

⁷ D. Protase, în *Materiale*, IV, 1957, p. 320—322.

⁸ Discuția și bibliografia problemei se găsește la C. Daicoviciu, *La Transylvanie ...*, p. 113—115.

⁹ Faptul ca atare nu ar fi ceva cu totul izolat și neobișnuit. Recruți pentru trupe de *Britanni* sau *Brittones*, bunăoară, aflate în Dacia, Pannonia sau la Rin, continuau să se aducă, pînă în secolul al II-lea, chiar din *Britannia*. Vezi, de pildă, C. Daicoviciu și D. Protase, în *Latomus*, XXIV, 2, 1965, p. 327—328.

¹⁰ Referitor la recrutarea teritorială în Dacia și în alte provincii, vezi C. Daicoviciu, *La Transylvanie ...*, p. 112 (cu bibliografia).

Noutatea pe care o aduc aceste două inscripții rezidă în împrejurarea că numele trac (sau traco-dac), *Brisenus*, după cunoștința noastră, apare — în această formă — pentru prima oară nu numai în Dacia, dar și în restul Imperiului roman. El reprezintă astfel o mărturie că în trupa de cavalerie de la Gherla se aflau și soldați de origine tracă sau traco-dacă. Prin numele *Scenobarbus* avem atestarea, iarăși pentru prima dată, despre prezența unor iliri la Gherla, foarte probabil militari din ala II Pannoniorum.

ÉLÉMENTS ETHNIQUES THRACES ET ILLYRIENS DANS L'ALA II PANNONIORUM EN DACIE

RÉSUMÉ

L'auteur publie deux inscriptions funéraires, fragmentaires, découvertes à Gherla (département de Cluj), localité dans laquelle l'ala II Pannoniorum avait établi sa garnison pendant toute la durée du pouvoir romain en Dacie.

Le fait nouveau que ces deux inscriptions fournissent, c'est que le nom thrace (ou thraco-dace) *Brisenus*, apparaît sous cette forme, pour la première fois non seulement en Dacie mais sur toute l'étendue de l'Empire Romain. Par conséquent il fournit la preuve que la troupe de cavalerie de Gherla comprenait aussi des éléments d'origine thraces ou thraco-dace, tandis que le nom *Scenobarbus* atteste, toujours pour la première fois, la présence de certains illyriens à Gherla, fort probablement en tant que militaires de l'ala II Pannoniorum.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Gherla. Fragment de la stèle funéraire de *Scenobarbus*.

Fig. 2. — Gherla. Stèle funéraire érigée par *Brisenus*.

Fig. 3. — Gherla. Epitaphe, fragmentaire, de la stèle érigée par *Brisenus*.